

Η αισθητική διάσταση του σχολικού βιβλίου

Προϋποθέσεις και προδιαγραφές

για την αισθητική ποιότητα των σχολικών βιβλίων

Γιώργης Σιγάλας

Παιδαγωγικό Ινστιτούτο

Περίληψη

Το σχολικό βιβλίο πρέπει να έχει, εκτός από άριστο περιεχόμενο, και αρτιότητα εμφάνισης. Έτσι γίνεται ευχάριστο, ελκυστικό και επιδρά θετικά στην αισθητική καλλιέργεια του μαθητή. Η εμφάνιση του βιβλίου συνδέεται άμεσα με τη λειτουργικότητα και τη χρήση του, αλλά δεν μπορούν να προσδιοριστούν με ακρίβεια κανόνες μιας εφαρμοσμένης αισθητικής, γιατί έτσι θα επιβαλλόταν μια ανεπιθύμητη, στείρα ομοιομορφία. Είναι δυνατόν ωστόσο να προταθούν παραδείγματα τα οποία να εκφράζουν και να υλοποιούν συγκεκριμένες απόψεις ποιότητας.

Προϋποθέσεις για να επιτευχθεί η επιδιωκόμενη αισθητική ποιότητα στο σχολικό βιβλίο είναι οι κατάλληλες διαστάσεις, το σχήμα, η αρτιότητα και η ελκυστικότητα του εξωφύλλου, η επιλογή ενδεδειγμένης γραμματοσειράς, η αρμονική στοιχειοθεσία του κειμένου, η λιτότητα στο χρώμα, η λειτουργική και εκφραστική εικονογράφηση, η αρμονία στη σύνθεση της σελίδας και, τελικά, η προσεγμένη εκτύπωση σε κατάλληλο χαρτί και η ανθεκτική βιβλιοδεσία.

Abstract

Apart from its high-standard educational goals, a schoolbook should also be characterised by high-quality artwork, so that, further than being stimulating and attractive, it enriches the reader's aesthetic values.

Despite the fact that the appearing of the book is a functional component of a schoolbook with a strong impact on its effectiveness as an educational

Ο κ. Γιώργης Σιγάλας είναι δρ, σύμβουλος καλλιτεχνικών μαθημάτων του Π.Ι.

tool, no specific aesthetic rules should rigidly be applied. Otherwise, the final output would be a product of undesirable sterile uniformity.

However, there are prerequisites that guarantee a good-quality artwork in a schoolbook, such as: proper shape and dimensions, attractive cover page, balanced text lay out, proper font type selection, balanced page lay out, colour simplicity, expressive illustrations, use of proper paper quality, good-quality printing, sturdy binding.

Εισαγωγή

Το σχολικό βιβλίο που απευθύνεται στο μαθητή πρέπει να διαθέτει, εκτός από το κατάλληλο περιεχόμενο, και άρτια αισθητικά εμφάνιση, ώστε να είναι ελκυστικό για τα παιδιά, να είναι ενδιαφέρον, σύγχρονο, ακόμα και πρωτότυπο. Κατ' αυτό τον τρόπο επιτυγχάνεται σε μεγαλύτερο βαθμό η διδακτική λειτουργικότητα και η αποτελεσματικότητα του σχολικού βιβλίου.

Τα παιδιά σήμερα στην Ελλάδα είναι εξοικειωμένα με μια επιμελημένη αισθητική και εκτυπωτική ποιότητα, την οποία, κατά κανόνα πλέον, διαθέτουν τα περισσότερα εξωσχολικά έντυπα και τα βιβλία που κυκλοφορούν στο εμπόριο. Δεν αναφερόμαστε βέβαια στο περιεχόμενο αλλά μόνο στη μορφή. Έτσι, οι συγκρίσεις με το σχολικό βιβλίο, που αναπόφευκτα γίνονται σε πολλές περιπτώσεις, αποβαίνουν σε βάρος του τελευταίου.

Πολλά από τα ελληνικά σχολικά βιβλία που κυκλοφορούν θεωρείται ότι είναι μέτριας ή απλώς ανεκτής αισθητικής ποιότητας. Αυτό συμβαίνει κυρίως λόγω της μέτριας ποιότητας του χαρτιού τους, των εκτυπωτικών αδυναμιών, αβλεψιών ή σφαλμάτων, του τεράστιου τιράζ αλλά και πολλές φορές λόγω της κακής επιλογής γραμματοσειράς, της κοινότυπης έμπνευσης εξωφύλλου, της πρόχειρης σελιδοποίησης, της χωρίς ενδιαφέρον εικονογράφησης και της ανυπαρξίας υπευθύνου για την καλλιτεχνική τους επιμέλεια.

Από τις εκατοντάδες σχολικά βιβλία που εκδόθηκαν από τον ΟΕΔΒ και το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο (Π.Ι.) τα τέσσερα τελευταία χρόνια, ξεχωρίζουν ασφαλώς με την αισθητική ποιότητά τους ορισμένα, ιδίως από εκείνα που εκτυπώθηκαν από το Π.Ι. με τη συγχρηματοδότηση από το Β' Κ.Π.Σ.¹

Κάνοντας μια ιστορική αναδρομή και συγκρίνοντας τα σχολικά βιβλία, έστω και του πρόσφατου παρελθόντος, μπορούμε παράλληλα να διαπιστώσουμε τις συνεχείς προσπάθειες για την εξέλιξη, βελτίωση, προσαρμογή και εκσυγχρονισμό των ελληνικών σχολικών βιβλίων. Είναι εντυπωσιακό σε πόσο μεγάλο βαθμό η εμφάνιση ενός ιστορικού σχολικού βιβλίου –η εικόνα δηλαδή που αυτό μας δίνει, έστω και με ένα απλό ξεφύλλισμά του– χαρακτηρίζει και εκφράζει πολιτιστικά την εποχή του. Με τον ίδιο τρόπο, τα σημερινά

σχολικά βιβλία «γράφουν» την ιστορία μας.

Σαφής επιθυμία όλων όσοι εμπλέκονται στην εκπαίδευση είναι το αισθητικά άρτιο, δηλαδή το «καλόγουστο» σχολικό βιβλίο. Η επιθυμία όμως για «καλόγουστο» βιβλίο έρχεται, ως γνωστόν, σε αντίφαση με τη σχετικότητα και την υποκειμενικότητα του καλού γούστου ως έννοιας αλλά και ως εφαρμογής και δημιουργίας προϊόντος. Διάφορες ομάδες του πληθυσμού διαμορφώνουν συχνά ένα διαφορετικό γούστο, διαφορετικές δηλαδή προτιμήσεις και εκδηλώσεις της αρέσκειας ή της απαρέσκειας, ανάλογα με το φύλο, την ηλικία, τον τόπο καταγωγής, τη διαμονή, την οικονομική κατάσταση.

Στη διαμόρφωση του γούστου επιδρούν, ως γνωστόν, πολυποίκιλοι παράγοντες. Έτσι, οι εκάστοτε δημιουργοί του σχολικού βιβλίου δέχονται επιδράσεις από τον πολιτιστικό τους περίγυρο, με την ευρύτερη έννοια του όρου, και διαμορφώνουν προσωπικές αισθητικές απόψεις, που τις εκφράζουν τελικά και μέσα από το σχολικό βιβλίο². Το σχολικό βιβλίο επιδρά, με τη σειρά του, στην αισθητική του αναγνώστη και χρήση του. Αρκεί μόνο να αναλογιστεί κανείς πόσες ώρες περνά καθημερινά και για αρκετά ένας μαθητής συμμενός στις σελίδες των σχολικών βιβλίων του.

Εκτύπωση

Για τη βελτίωση της εμφάνισης των νέων σχολικών βιβλίων πρέπει κατ' αρχάς να εξασφαλιστούν ορισμένες τεχνικής φύσεως προϋποθέσεις, όσον αφορά την παραγωγή του βιβλίου:

α) Η *εκτύπωση* πρέπει να γίνεται σε κατάλληλο χαρτί, όπως velvet ή τύπου γραφής ή illustration κ.ά., 80-90 gr. Μόνο με καλής ποιότητας χαρτί αποδίδονται με ακρίβεια εικόνες, φωτογραφίες, σχέδια, σκίτσα, γραφικές παραστάσεις, σχήματα, διακοσμήσεις και οτιδήποτε άλλο νοείται ως εικονογράφηση του βιβλίου.

Η καθαρότητα, η ένταση και η ακρίβεια των χρωμάτων και των γραμμών, καθώς και η ευκρίνεια των κειμένων αυξάνουν την αναγνωσιμότητα του βιβλίου, αποτέλεσμα που πρέπει να είναι το επιδιωκόμενο.

Η επιλογή του χαρτιού μπορεί να είναι διαφορετική σε κάθε περίπτωση, ανάλογα με τις ιδιότητες κάθε τύπου χαρτιού. Οι εικόνες και η ένταση των χρωμάτων, για παράδειγμα, αποδίδονται καλύτερα σε illustration χαρτί, ενώ τα κείμενα διαβάζονται καλύτερα στο velvet. Από την άλλη μεριά, το illustration είναι βαρύ χαρτί, τσακίζεται εύκολα, γυαλίζει στο διάβασμα κτλ.³

Σήμερα ο ΟΕΔΒ⁴ διαθέτει ο ίδιος συγκεκριμένου τύπου χαρτί στα τυπογραφεία με τα οποία συνεργάζεται. Το χαρτί αυτό δεν είναι το καταλληλό-

τερο και έχει μέτρια αποτελέσματα στην εκτύπωση. Αυτό το χαρτί πιθανόν να είναι σχετικά οικονομικό και, εξ όσων γνωρίζουμε, είναι προϊόν ελληνικών βιομηχανιών χαρτου. Επειδή όμως στο εμπόριο υπάρχουν εισαγόμενα χαρτιά καλύτερης ποιότητας αλλά και οικονομικότερα, η λογική του προστατευτισμού –ορθή κατ' αρχήν– πρέπει παράλληλα να συνδυάζεται με τον εκσυγχρονισμό των μέσων παραγωγής των ελληνικών βιομηχανιών, ούτως ώστε αυτές να γίνουν ανταγωνιστικές.

β) Η *ποιότητα* της εκτυπωτικής εργασίας πρέπει να είναι άριστη. Η επιλογή των ατελιέ και των τυπογραφείων πρέπει να γίνεται όχι αποκλειστικά με οικονομικά κριτήρια αλλά κυρίως με βάση τη δυνατότητα ενός άριστα τυπωμένου προϊόντος. Τα τυπογραφεία που αναλαμβάνουν εκτυπώσεις σχολικών βιβλίων πρέπει να καλύπτουν και να ακολουθούν συγκεκριμένες προδιαγραφές εκτύπωσης, να χρησιμοποιούν τις νέες τεχνολογίες και να διαθέτουν σύγχρονα μηχανήματα φωτο-όφσσετ τετραχρωμίας.

γ) Η *βιβλιοδεσία* πρέπει να είναι ανθεκτική σε μακροχρόνια χρήση. Δεν εννοούμε εδώ πανόδετη ή άλλη οικονομικά ασύμφορη βιβλιοδεσία, αλλά τουλάχιστον να είναι ραφτή - κολλητή ή ραφτή, και όχι μόνο κολλητή, όπως γίνεται συνήθως σήμερα. Τα βιβλιοδετημένα κολλητά σχολικά βιβλία «σπάζουν, «ανοίγουν» και αποκολλώνται τα φύλλα τους εύκολα, έτσι που θεωρούνται τελικά «μιας χρήσης».

Προεκτύπωση

Για να επιτευχθεί υψηλή αισθητικά ποιότητα εμφάνισης, πρέπει ακόμη να προσεχθούν τα εξής σημεία που αφορούν τη διαδικασία προεκτύπωσης⁵:

α) *Οι διαστάσεις και το σχήμα*. Οι διαστάσεις των σχολικών βιβλίων είναι συνήθως σταθερές, γιατί καθορίζονται από το μέγεθος και το δίπλωμα του χαρτιού. Πρωτότυπη διάσταση ή σχήμα μπορεί να προτείνεται, αρκεί να είναι λειτουργική ως προς την εργονομία της, πρόσφορη ως προς τη διδακτική του περιεχομένου του βιβλίου και να μην «ξεσκαρτεύεται» πολύ χαρτί με το «ξάκρισμα». Για παράδειγμα, τα βιβλία της Τ.Ε.Ε. για τα «Σχέδια» είναι διπλάσιου μεγέθους από το σύνηθες⁶. Το σχήμα στα περισσότερα βιβλία είναι «όρθιο», αλλά κάλλιστα μπορεί να γίνει και «οριζόντιο», αν αυτό έχει κάποια σκοπιμότητα⁷. Τα πολύ «μακρόστενα» βιβλία όμως είναι δύσχρηστα για μεγάλα κείμενα.

Τα τελευταία χρόνια κυριαρχεί η άποψη ότι το σχολικό βιβλίο είναι προτιμότερο να έχει μεγάλες διαστάσεις, π.χ. αντί 16x23 εκ. να έχει 21x29 εκ. Με μεγάλες διαστάσεις κυκλοφορούν σήμερα αρκετά σχολικά βιβλία του ΟΕΔΒ, τα οποία έχουν μεν μεγαλύτερο οικονομικό κόστος, είναι βαρύτερα και λίγο

ογκώδη για τη σάκα του μαθητή, αλλά δίνουν δυνατότητες για αρτιότερη σε-
λιδοποίηση και ευκολότερη ανάπτυξη και σύνθεση εικόνων και κειμένων, με
συνέπεια ένα αρτιότερο αισθητικά αποτέλεσμα.

Η επιλογή των κατάλληλων διαστάσεων πρέπει να γίνεται από τους συγ-
γραφείς και το γραφίστα. Σε βιβλία ορισμένων γνωστικών αντικειμένων εί-
ναι δυνατόν να είναι λειτουργικότερες οι μικρότερες διαστάσεις, όπως για
παράδειγμα στην περίπτωση όπου κυριαρχεί το κείμενο ή υπάρχει μόνο κεί-
μενο. Ένα βιβλίο μικρότερων διαστάσεων είναι πιο εύχρηστο, πιο ελαφρύ
και πιθανόν πιο οικείο για το μικρό μαθητή.

Για την επιλογή των καταλληλότερων διαστάσεων και του σχήματος ενός βι-
βλίου πρέπει να λαβαίνονται υπόψη, όπως άλλωστε και για τα περισσότερα επι-
μέρους μορφικά στοιχεία του: α) η εργονομία, β) το γνωστικό αντικείμενο του
περιεχομένου του βιβλίου, γ) οι διδακτικοί στόχοι και δ) η ηλικία των μαθητών.

β) *Το εξώφυλλο*. Η σύνθεση των εικόνων, οι τίτλοι, οι γραμματοσειρές, τα
ονόματα συγγραφέων και εκδοτών και τα λοιπά στοιχεία του εξωφύλλου
πρέπει να έχουν αισθητική αρτιότητα και συνάφεια με το ύφος των εσωφύλ-
λων όλου του υπόλοιπου βιβλίου. Η εικόνα ή η σύνθεση των εικόνων του
εξωφύλλου πρέπει να είναι δηλωτική, να προϊδεάζει και να εκφράζει –όχι
απαραίτητα με άμεσο τρόπο– το περιεχόμενο του βιβλίου.

Για το ύφος του εξωφύλλου, αν θα είναι δηλαδή διακριτικό ή εντυπωσια-
κό, πρωτότυπο ή σύνηθες, κλασικότροπο ή μοντέρνο, τετράχρωμο ή δίχρωμο,
«άδειο» ή «γεμάτο» κτλ., καθώς και για την επιλογή και τη σύνθεση όλων των
στοιχείων του πρέπει να αποφασίζουν πρωτίστως οι συγγραφείς σε συνεργα-
σία με έμπειρους γραφίστες - εικονογράφους, έμπειρα ατελιέ και με ευθύνη
και έγκριση του Π.Ι.

Ως «εξώφυλλο» νοείται το πλήρες ανάπτυγμα του εξωφύλλου, της ράχης
και του οπισθοφύλλου. Το εξώφυλλο είναι προτιμότερο να είναι έγχρωμο
και να συνδέεται οπτικά και υφολογικά με το οπισθόφυλλο⁸.

Το εξώφυλλο πρέπει να είναι πλαστικοποιημένο, για μεγαλύτερη αντο-
χή και προστασία και καλύτερη εμφάνιση. Το χοντρό χαρτόνι, που συνήθως
χρησιμοποιείται ως εξώφυλλο, δεν είναι σε τέτοια περίπτωση απαραίτητο.

γ) *Το οπισθόφυλλο*. Τα οπισθόφυλλα όλων των σχολικών βιβλίων έκδοσης
ΟΕΔΒ είναι όμοια, εντελώς λευκά και έχουν τυπωμένο μόνο το λογότυπο του
εκδότη. Αυτό όμως γεννά πρόβλημα στην ευκολία και στην ταχύτητα ανα-
γνώρισης κάθε βιβλίου. Η οικονομία που υποτίθεται ότι γίνεται με αυτό τον
τρόπο στα μελάνια των τυπογραφικών είναι αμελητέα σε σχέση με το αντiai-
σθητικό και αντιλειτουργικό αποτέλεσμα.

Το οπισθόφυλλο θα πρέπει να έχει οπτική και αισθητική συνέχεια με τη
ράχη και το μπροστινό εξώφυλλο. Πρέπει να είναι έγχρωμο και να περιλαμ-
βάνει, εκτός από το λογότυπο του εκδότη ή των εκδοτών, πιθανόν ένα επεξη-

γηματικό, σύντομο κείμενο, αλλά και ένα bar-code, για να διευκολύνεται η πώλησή του από τα βιβλιοπωλεία (για μαθητές ιδιωτικών σχολείων και άλλους). Σήμερα στο εσωτερικό οπισθόφυλλο επικολλάται θήκη για CD-ROM, εάν το βιβλίο συνοδεύεται από κάτι τέτοιο.

δ) *Η ράχη*. Στα ολιγοσέλιδα έντυπα του ΟΕΔΒ είναι συνήθως ανύπαρκτη⁹ και η συρραφή των φύλλων γίνεται με μεταλλικό συνδετήρα. Εκτός του ότι αυτός ο τρόπος δε συγκρατεί αρκετά καλά τα φύλλα, είναι αντιαισθητικός, δίνει την αίσθηση του πρόχειρου φυλλαδίου και όχι ενός ενδιαφέροντος εντύπου και, κυρίως, το έντυπο δεν μπορεί να αναγνωριστεί ανάμεσα σε άλλα βιβλία και έντυπα μιας βιβλιοθήκης. Όσο «λεπτό» κι αν είναι ένα έντυπο, πρέπει να έχει ράχη, η οποία πρέπει να είναι έγχρωμη όπως το υπόλοιπο εξώφυλλο. Στη ράχη είναι αυτονόητο ότι πρέπει να αναγράφονται όλα τα στοιχεία αναγνώρισης (ταυτότητα) του βιβλίου, όπως ο τίτλος, η τάξη, η βαθμίδα, ο συγγραφέας κτλ., συνήθως με κεφαλαία, με διάταξη από κάτω προς τα πάνω και όχι αντίθετα.

ε) *Η γραμματοσειρά και η στοιχειοθεσία του κειμένου*. Η επιλογή γραμματοσειράς είναι σημαντικός παράγοντας στην αναγνωσιμότητα ενός βιβλίου¹⁰. Κατ' αρχάς είναι καλό να επιλέγονται γραμματοσειρές που διατηρούν την παράδοση της ελληνικής γραφής και όχι γραμματοσειρές από τροποποιημένους λατινικούς χαρακτήρες. Για παράδειγμα, το πεζό τελικό σίγμα (ς) δεν είναι το λατινικό γράμμα (s) και το πεζό γάμμα (γ) δε γράφεται (YV), σαν ύψιλον δηλαδή κεφαλαίο¹¹.

Στην επιλογή της κατάλληλης γραμματοσειράς και στη στοιχειοθεσία πρέπει να λαβαίνονται υπόψη πολλοί παράγοντες, μερικοί από τους οποίους είναι οι εξής:

□ *Το μέγεθος*: για παράδειγμα, για παιδιά 6 χρονών, (Α΄ τάξη Δημοτικού) κάθε γράμμα πρέπει να είναι τουλάχιστον 3 χιλ. (ή 14-18 στιγμές). Σταδιακά μπορεί να μειώνεται έως 1,7 χιλ. στην Γ΄ Λυκείου (ή 10-12 στιγμές).

□ *Η χρήση κεφαλαίων ή πεζών*: τα πεζά διαβάζονται ευκολότερα.

□ *Το σχέδιο των χαρακτήρων*: τα bold επιβάλλουν την προσοχή, τα ορθά διαβάζονται ευκολότερα.

□ *Το διάστημα μεταξύ των λέξεων*: τα ακανόνιστα ή αραιά διαστήματα είναι αντιαισθητικά.

□ *Ευθυγράμμιση* (περασιά) τουλάχιστον στα αριστερά του κειμένου.

□ *Το μήκος των στίχων*: πολύ μεγάλοι ή πολύ μικροί στίχοι δυσκολεύουν την ανάγνωση.

□ *Οι αποστάσεις μεταξύ των στίχων* (διάστιχα): το «πυκνό» κείμενο είναι δυσανάγνωστο.

□ *Το χρώμα του χαρτιού* (φόντο): η αποτελεσματικότερη αντίθεση είναι λευκό χαρτί ματ και μαύρα γράμματα, πράγμα που συχνά «ξεχνιέται» και φτάνουμε σε υπερβολές με τις ευκολίες της φωτοσύνθεσης.

Στο σχολικό βιβλίο οι παραπάνω παράγοντες και η λειτουργικότητά τους δε μπορούν να διαχωριστούν από την αισθητική του κειμένου και της σελίδας συνολικότερα. Στο σχολικό βιβλίο το ωραίο είναι και λειτουργικό, και το λειτουργικό πρέπει να είναι ωραίο. Όμορφη δεν μπορεί, για παράδειγμα, να νοηθεί μια γραμματοσειρά με έντονα διακοσμητικά καλλιγραφικά στοιχεία, τα οποία, ενώ είναι από μόνα τους ενδιαφέροντα, στο σχολικό βιβλίο θα εμποδίζουν προφανώς την ευκολία της ανάγνωσης.

Να τονιστεί ότι η επιλεγμένη γραμματοσειρά και ο χειρισμός της δημιουργούν ύφος στη σελιδοποίηση. Αυτό το ύφος πρέπει να εναρμονίζεται με το ύφος των εικόνων, των σχεδίων αλλά και του περιεχομένου, με όλα δηλαδή τα υπόλοιπα στοιχεία του βιβλίου (π.χ. μοντέρνα, έντονη γραμματοσειρά δεν ταιριάζει υφολογικά με ρομαντικές εικόνες¹²).

στ) *Το κείμενο*, αισθητικά, είναι και αυτό ένα οπτικό - μορφικό στοιχείο, που παίζει καθοριστικό ρόλο στη σύνθεση μιας σελίδας. Το κείμενο, δηλαδή οι ενότητες, οι παράγραφοι, οι στήλες, οι τίτλοι, οι λεζάντες κ.ά., συνυπάρχει με τις εικόνες, τη διακόσμηση, το κενό, το φόντο κτλ.

Ο γραπτός λόγος είναι και εικόνα. Η οπτική διαμόρφωση του κειμένου, η τήρηση των κανόνων της στοιχειοθεσίας, η σωστή έκταση, θέση, αναλογία, σχέση κτλ. μέσα στο χώρο της σελίδας συμβάλλουν σημαντικά στη συνολική αισθητική του βιβλίου.

ζ) *Το κενό*. Το ποσοστό του λευκού χαρτιού (κενό ή ελεύθερος χώρος) πρέπει να είναι αρκετά μεγάλο, π.χ. 40% με 50%. Η σελίδα δεν πρέπει να είναι «βαριά» και «πηγμένη». Τα κενά κάνουν τη σελίδα να «ανασαίνει». Έτσι, η σελίδα γίνεται πιο ευχάριστη στο μάτι και πιο ξεκούραστη στο διάβασμα. Ως κενό νοείται και το ελαφρά χρωματισμένο φόντο (τίντα, με μικρό ποσοστό ράστερ), είτε επίπεδο (πλακάτο) είτε με συγκεκριμένη εικόνα επάνω στην οποία «πέφτουν» κείμενα ή πιο έντονες εικόνες.

η) *Το χρώμα*. Οι σύγχρονες τυπογραφικές φωτο-όφσεντ μηχανές, που με την εφαρμογή της τετραχρωμίας επιτυγχάνουν την παγχρωμία, έφεραν επανάσταση στην έγχρωμη εκτύπωση. Οι φωτο-όφσεντ μηχανές έχουν εξαιρετικές δυνατότητες στην ακρίβεια, την ένταση και την πιστότητα των χρωμάτων, αποδίδουν πληθώρα αποχρώσεων και έχουν μεγάλη ταχύτητα εκτύπωσης. Οι νέες τεχνολογίες με τους υπολογιστές, κατά τη φάση της προεκτύπωσης, δίνουν τη δυνατότητα να συντίθεται κάθε έγχρωμη εικόνα, να γίνονται κάθε είδους χρωματικές και σχεδιαστικές παρεμβάσεις και τροποποιήσεις, καθώς και επεξεργασία των πιο λεπτών αποχρώσεων ή τόνων. Κάτω από τέτοιες συνθήκες το έγχρωμο έντυπο κυριαρχεί πλήρως, παρ' όλη τη διαφορά κόστους από το μονόχρωμο.

Το παιδί απολαμβάνει το χρώμα, αλλά στις σελίδες του σχολικού βιβλίου πρέπει να υπάρχει χρωματική φειδώ. Τα πολύ έντονα χρώματα, ιδίως σε με-

γάλες επιφάνειες, ή τα υπερβολικά χρωματικά ή τονικά κοντράστ (αντιθέσεις) τραβούν την προσοχή από το κείμενο και κουράζουν τον αναγνώστη¹³.

Έγχρωμες μπορεί να είναι οι εικόνες, τα σχέδια, οι τίτλοι, τα φόντα κ.ά. Με διαφορετικό χρωματιστό φόντο ή τμήμα της σελίδας μπορεί να καταχωρίζονται οι ενότητες ή τα κεφάλαια. Τα χρωματιστά όμως γράμματα στα κείμενα πρέπει να αποφεύγονται, γιατί κουράζουν τον αναγνώστη.

θ) *Εικονογράφηση*. Το κείμενο και η εικόνα έχουν κοινή καταγωγή. Τα πρώτα ίχνη μετατράπηκαν σε σχέδια και τα σχέδια, από μία κατεύθυνση, εξελίχθηκαν σε ιδεογράμματα και τελικά σε γραφή. Από μια άλλη, παράλληλη κατεύθυνση, εξελίχθηκαν σε απεικονίσεις, εικαστικές τέχνες και άλλες εικόνες. Οι εικόνες και τα κείμενα είναι δημιουργημένοι συμβολικοί κώδικες του πολιτισμού μας και τα παιδιά μαθαίνουν να τους διαβάζουν και να τους κατανοούν.

Η σχέση της εικόνας και του κειμένου εξελίσσεται και αυτή. Ο R. Barthes (1977) σημειώνει: «Άλλοτε η εικόνα εικονογραφούσε και διασαφηνίζει το κείμενο. Σήμερα το κείμενο φορτώνει την εικόνα, βαρύνοντάς τη με μια κουλτούρα, μια ηθική, μια φαντασία. Άλλοτε υπήρχε μια αναγωγή από το κείμενο στην εικόνα, σήμερα υπάρχει μια επέκταση του ενός προς το άλλο»¹⁴.

Στη σημερινή εποχή, που κατακλύζεται από πληθώρα εικόνων, όλα τα σχολικά βιβλία είναι σε ένα μικρό ή μεγάλο βαθμό εικονογραφημένα. Η εικονογράφηση (σχίτσα, σχέδια, ζωγραφιές, διακοσμήσεις, φωτογραφίες κτλ.) εντάσσεται οργανικά στο κείμενο και θεωρείται απαραίτητη, γιατί έτσι το κείμενο γίνεται πιο ελκυστικό, προσιτό, κατανοητό και τεκμηριώνεται καλύτερα.

Η άποψη που υποστηρίζει ότι, αν η πληροφόρηση μπορεί να παρουσιαστεί με λέξεις, δεν είναι απαραίτητη η χρήση απεικονίσεων ή διαγραμμαμάτων¹⁵, έρχεται σε αντίθεση με τη διδακτική αρχή της εποπτικότητας, αλλά και με το γνωστό: «μία εικόνα ίσον χίλιες λέξεις». Άλλωστε πολλά παιδιά είναι «οπτικοί τύποι» και οι εικόνες στηρίζουν την ικανότητά τους για απομνημόνευση. Η εμπέδωση πληροφοριών διευκολύνεται, όταν αυτές προέρχονται από ποικιλία τρόπων μετάδοσής τους, και έτσι γίνεται από πολλές διόδους η προσέγγιση της γνώσης.

Οι συγγραφείς θα κρίνουν πότε είναι απαραίτητη η εικονογράφηση, σε ποια έκταση και με ποιες μορφές. Η πολύ πλούσια εικονογράφηση ενέχει τον κίνδυνο να αγνοήσει το παιδί το κείμενο και να απορροφηθεί από τις εικόνες. (Εξαίρουνται βέβαια τα βιβλία των πρώτων τάξεων του Δημοτικού, που προφανώς περιέχουν πολύ περιορισμένα κείμενα και πλούσια εικονογράφηση, και τα βιβλία των ξένων γλωσσών στοιχειώδους επιπέδου.) Οι εικόνες στο σχολικό βιβλίο μπορεί να έχουν διακοσμητικό, διδακτικό, κατευθυντικό, ενισχυτικό ή μνημονικό χαρακτήρα ως εξής: α) να παρουσιάζουν με εικαστικό (οπτικό) τρόπο ό,τι αναφέρεται στο κείμενο, β) να βοηθούν στην οργάνωση του κειμένου, γ) να δίνουν πληροφορίες, δ) να ερμηνεύουν ή να

επεξηγούν και να διασαφηνίζουν σημεία του κειμένου, ε) να προβάλλουν μια διαφορετική οπτική¹⁶.

Για τη λειτουργικότητα των εικόνων έχουν γίνει έρευνες και υπάρχουν διάφορες απόψεις, ακόμη και αντικρουόμενες¹⁷.

«Για να ασκεί θετική επίδραση στη μάθηση, η εικόνα πρέπει όχι μόνο να επαναλαμβάνει απλώς, αλλά να συμπληρώνει το κείμενο, όσον αφορά τις πληροφορίες που μεταφέρει στο μαθητή. Αυτό σημαίνει πως η εικόνα πρέπει να είναι τέτοια που να μη «μιλάει από μόνη της» στο μαθητή, αλλά να του επισημαίνει ή καλύτερα να του δημιουργεί την ανάγκη για πρόσθετες πληροφορίες, τις οποίες θα αντλήσει φυσικά από το κείμενο. Ανάλογα βέβαια πρέπει να λειτουργεί και ένα κείμενο που συνοδεύεται από εικόνες»¹⁸.

Για το βαθμό πιστότητας της εικόνας σε σχέση με την πραγματικότητα, το οποίο είναι κεφαλαιώδες θέμα για την εικονογράφηση, υπάρχουν ερευνητικά δεδομένα «τα οποία διαψεύδουν τη λεγόμενη “θεωρία του ρεαλισμού”, σύμφωνα με την οποία μια εικόνα ικανοποιεί τόσο καλύτερα τη διδακτική αρχή της εποπτικότητας όσο πιο πιστά αποδίδει την πραγματικότητα». Αντίθετα, προκύπτει ότι «τα σκίτσα έχουν πολύ μεγαλύτερη αποτελεσματικότητα και βοηθούν το μαθητή στη μάθηση πολύ περισσότερο από ό,τι φωτογραφίες και προπλάσματα και μερικές φορές από ό,τι το ίδιο το πρωτότυπο»¹⁹.

Τα σκίτσα, και γενικότερα τα σχέδια, απλοποιούν το πολύπλοκο, τονίζουν το κύριο και το καθοριστικό και απαλείφουν το περιττό. Ο βαθμός της πιστότητας έχει σχέση με τους συγκεκριμένους κάθε φορά διδακτικούς στόχους.

Η δημιουργία ή η επιλογή της κατάλληλης εικονογράφησης πρέπει να λαμβάνει υπόψη της: α) τις ιδιαιτερότητες του γνωστικού αντικειμένου και τους διδακτικούς του στόχους και β) το επίπεδο των παιδιών, τις αντιληπτικές τους ικανότητες και τις ψυχολογικές τους απαιτήσεις. Η εικονογράφηση μπορεί να υποστηρίξει το *micro-teaching* (π.χ. τις φάσεις ενός πειράματος στη Χημεία), μπορεί όμως να συμβάλλει και στη γενικότερη στοχοθεσία (π.χ. πορτρέτα των σκαπανέων κάθε επιστήμης).

Επειδή οι ικανότητες συμβολισμού και η αφηρημένη σκέψη αργούν να αναπτυχθούν στα μικρά παιδιά του Δημοτικού, είναι προτιμότερες οι συγκεκριμένες εικόνες με αφηγηματικό χαρακτήρα και με μηνύματα εύκολα κατανοητά.

Η εικονογράφηση πρέπει να αποκλείει, όσο το δυνατόν, αμφισημίες, όταν εξυπηρετεί συγκεκριμένους διδακτικούς στόχους, γιατί δεν είναι δεδομένο ότι σε μια εικόνα τα παιδιά αντιλαμβάνονται τα στοιχεία που εμείς επιθυμούμε να αντιληφθούν²⁰.

Στο Γυμνάσιο έχει διαπιστωθεί ερευνητικά ότι οι μαθητές που έχουν γνώσεις και ιδιαίτερες ικανότητες βοηθούνται από την εικονογράφηση, ενώ οι μαθητές με μέτριες ή περιορισμένες ικανότητες δυσκολεύονται στη συγκράτηση των πληροφοριών από την εικονογράφηση των κειμένων²¹.

Όσον αφορά τα διακοσμητικά στοιχεία, δεν έχει διαπιστωθεί άμεση σχέση της διακόσμησης ενός βιβλίου με την επίδοση των μαθητών. Ωστόσο το ευχάριστα διακοσμημένο βιβλίο είναι προφανές ότι δημιουργεί θετικότερο «περιβάλλον» και μεγαλύτερο ενδιαφέρον.

Το Π.Ι. έχει ήδη καθορίσει ορισμένες προδιαγραφές που αφορούν την εικονογράφηση των βιβλίων²²:

«Οι πίνακες και οι γραφικές παραστάσεις:

□ θα είναι απλής μορφής με εύκολα αντιληπτή λογική ως προς την παρουσίαση των στοιχείων,

□ θα αξιοποιούν κατάλληλα το διαθέσιμο χώρο και θα αποφεύγεται η αταξία,

□ θα τοποθετούνται σε συνάρτηση με το κείμενο στο οποίο αναφέρονται και όχι σε τυχαίους χώρους, για να καλύψουν κενά,

□ θα λαμβάνουν υπόψη τους τις ικανότητες που πρέπει να έχει ο αναγνώστης για να τα διαβάσει, τα σημεία όπου επιδιώκει να δώσει έμφαση η διδασκαλία, καθώς και το τι απαιτεί η εκπαιδευτική διαδικασία να κάνει ο αναγνώστης με τα στοιχεία που παρουσιάζονται».

Το μέγεθος των εικόνων επιδρά με ανάλογο τρόπο. Η μικρή εικόνα, όπως και το βιβλίο μικρού μεγέθους, «δίνει αίσθηση οικειότητας, σιγουριά και αυτοεπιβεβαίωση». Το παιδί θέτει ευκολότερα τη μικρή εικόνα στο κέντρο της προσοχής του. Αντίθετα, η μεγάλη εικόνα –όπως και η μεγάλη σελίδα– δίνει «αίσθημα άνεσης και ελευθερίας, δεν κουράζει, δε δεσμεύει και δεν περιορίζει την οπτική αντίληψη και κίνηση».

Η εικονογράφηση με εικόνες σε συνέχειες ή και με πρόσωπα - ήρωες τύπου κόμιξ είναι πολύ οικεία «γλώσσα» στα παιδιά. Όμως ακόμα και τα ποιοτικά κόμιξ, που θεωρούνται μορφή τέχνης, υπερτονίζουν την εικόνα, μειώνουν το κείμενο και εμποδίζουν τη φαντασία. Η εικονογράφηση τύπου κόμιξ θα πρέπει να είναι στο σχολικό βιβλίο περιορισμένη και η χρήση του να αιτιολογείται επαρκώς. Ιδίως πρέπει να αποφεύγεται η αντιγραφή και χρησιμοποίηση ηρώων από γνωστά κόμιξ ή κόμιξ της μόδας, ή τεχνοτροπίες από κόμιξ που αποπροσανατολίζουν, προβάλλουν τη βία και άλλα αντιπαιδαγωγικά θέματα, για να αποφευχθούν ανεπιθύμητοι συνειρμοί.

Η χρήση οπτικών ενοποιητικών στοιχείων, όπως εικονίδια, σκίτσα, χρωματιστές φόρμες, φιγούρες ή πρόσωπα μέσα σε βιβλία διαφορετικών γνωστικών αντικειμένων θα διευκόλυνε τη σύνδεση σε διαθεματικά θέματα.

ι) *Σελιδοποίηση (κασέ)*. Είναι η σύνθεση όλων των επιμέρους στοιχείων που μπορεί να περιλαμβάνονται στη σελίδα ενός βιβλίου, για ένα αισθητικά άρτιο αποτέλεσμα. Η σελιδοποίηση σε μονή ή διπλή σελίδα (σαλόνι) οπτικά αντιμετωπίζεται ως δημιουργία εικόνας. Η επιτυχία αυτής της εικόνας εξαρτάται, εκτός από την αρτιότητα των επιμέρους στοιχείων της, και από τη σύνθεσή της.

Σήμερα τα διάφορα εξειδικευμένα προγράμματα ηλεκτρονικών υπολογιστών για τη σελιδοποίηση (photoshop κ.ά.) παρέχουν τεράστιες δυνατότητες ταχύτητας επεξεργασίας και πληθώρα πρωτότυπων λύσεων. Οι νέες αυτές δυνατότητες δημιούργησαν και νέες αισθητικές αντιλήψεις. Τα προγράμματα όμως αυτά παραμένουν πάντα στο επίπεδο της χρήσης του μέσου. Η ουσιαστική δημιουργία εξαρτάται από το ταλέντο του χρήστη και ακολουθεί πάντα τις ίδιες αρχές σύνθεσης. Την αισθητική και την τεχνική ευθύνη έχουν ο γραφίστας και το «δημιουργικό τμήμα» των ατελιέ, σε άμεση συνεργασία πάντα με τους συγγραφείς.

Η σύνθεση της σελίδας «χτίζεται» επάνω σε ένα νοητό ή πραγματικό κάνναβο και λαμβάνει υπόψη τις αρχές σύνθεσης και σχεδίου, όπως άλλωστε η δημιουργία κάθε εικόνας. Αυτές οι αρχές είναι: η ισορροπία, η ενότητα και οι αντιθέσεις των διάφορων στοιχείων, η αναλογία των μερών και των μεγεθών, η ποικιλία των θεμάτων, των εικόνων κτλ., η επανάληψη που δημιουργεί ρυθμό, η έμφαση και η υπεροχή ενός στοιχείου, η τελική αρμονία του συνόλου κ.ά.

Το βιβλίο ως εικόνα έχει βεβαίως ιδιαιτερότητες σε σχέση με άλλες εικόνες (ζωγραφική, τηλεόραση κτλ.): επιβάλλει, για παράδειγμα, στον αναγνώστη να το κοιτάζει από αριστερά προς τα δεξιά και από πάνω προς τα κάτω. Οι οπτικές σχέσεις των σελίδων μεταξύ τους καθορίζονται από τις ίδιες αρχές. Λαμβάνουμε υπόψη ότι η αισθητική είναι, στο μεγαλύτερο μέρος της, στην υπηρεσία της λειτουργικότητας – κι όχι το αντίστροφο. Στην πορεία της δημιουργίας των σελίδων, συγγραφείς και γραφίστες πρέπει να απαντήσουν σε ερωτήσεις όπως: πώς θα διαχωρίζονται οπτικά τα κεφάλαια και οι ενότητες, ποια θα είναι τα ενοποιητικά τους στοιχεία, εάν η ποικιλία των στοιχείων ή η ομοιομορφία θα βοηθήσει την εμπέδωση των πληροφοριών στο συγκεκριμένο προς επεξεργασία θέμα κ.ά. Οι απαντήσεις αυτές στο σύνολο των σελίδων, στο εξώφυλλο, καθώς και σε όλα τα υπόλοιπα στοιχεία μαζί (τεχνικά θέματα κτλ.) θα καθορίσουν το ύφος του βιβλίου και το αισθητικό του αποτέλεσμα.

ια) *Το ύφος (στιλ)* της εμφάνισης των σχολικών βιβλίων πρέπει να λαμβάνει υπόψη του τα σύγχρονα πολιτιστικά δεδομένα της κοινωνίας, να είναι δηλαδή σύγχρονο. Το ύφος και τα στοιχεία που το διαμορφώνουν δε μπορεί ούτε πρέπει να προσδιοριστούν με ακρίβεια· είναι όμως δυνατόν να απαιτούνται γενικά χαρακτηριστικά ύφους, όπως να είναι ευχάριστο, χαρούμενο και ελκυστικό. Το ύφος πρέπει επίσης να χαρακτηρίζεται από λιτότητα και διακριτικότητα, να αποφεύγεται δηλαδή η υπερβολή, το κραυγαλέο, ο εύκολος εντυπωσιασμός, η χρήση αντιπαιδαγωγικών στοιχείων. Πρέπει ακόμη να υλοποιείται η άριστη αισθητική του «λίγου» και του λιτού όσον αφορά τον αριθμό των σελίδων, την έκταση των κειμένων και την εικονογράφηση.

Να επισημάνουμε ότι η μεγαλύτερη ακρίβεια στην περιγραφή ύφους ή η συγκρότηση κανόνων θα είχε ως συνέπεια τη δημιουργία στερεοτύπων και μιας ανεπιθύμητης ομοιομορφίας. Άλλωστε γενικές έννοιες, όπως ποιότητα, αριότητα, αυθεντικότητα κ.ά., δεν προσδιορίζουν παράλληλα κανόνες και τρόπους υλοποίησής τους.

Η ελευθερία της καλλιτεχνικής έμπνευσης και έκφρασης των δημιουργών είναι η βασική προϋπόθεση ποιοτικού αισθητικού αποτελέσματος, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι κάθε αποτέλεσμα είναι αποδεκτό. Εγγύηση ποιότητας είναι οι ίδιοι οι ταλαντούχοι και πεπειραμένοι σε σχολικά βιβλία γραφίστες, μακετίστες, σχεδιαστές, σκιτσογράφοι, εικονογράφοι, φωτογράφοι, ζωγράφοι κ.ά., που δημιουργούν τα σχολικά βιβλία με τις ιδέες τους και που διαπιστωμένα διαθέτουμε στην Ελλάδα. Είναι ωστόσο δυνατόν να προταθούν από το Π.Ι. παραδείγματα μιας πιθανής νέας αντίληψης ύφους των σχολικών βιβλίων είτε με μακέτες είτε με σχολικά βιβλία που έχουν κυκλοφορήσει στην Ελλάδα ή στο εξωτερικό και θεωρούνται ως υψηλής αισθητικής ποιότητας. Έτσι, με βάση ορισμένα επιτυχημένα πρωτότυπα παραδείγματα, μπορεί να δημιουργηθεί ένα νέο επιθυμητό ύφος σε μεγάλο αριθμό βιβλίων, τα οποία να πραγματεύονται ακόμη και διαφορετικά γνωστικά αντικείμενα.

ιβ) *Βιβλία σε τεύχη*. Όταν, λόγω μεγάλου αριθμού σελίδων ή για άλλους λόγους, τα βιβλία εκδίδονται σε διαφορετικά τεύχη, θα πρέπει το πρώτο τεύχος να τελειώνει πάντα με το τέλος ενός κεφαλαίου ή μιας ενότητας. Το δεύτερο τεύχος θα πρέπει να έχει μορφή σχετικά ανεξάρτητου βιβλίου, με ψευδοπίτλο, εισαγωγή που να συνδέει τα δύο τεύχη και το κείμενο να αρχίζει πάντα με ένα νέο κεφάλαιο ή ενότητα.

ιγ) *Το διδακτικό πακέτο* μπορεί να περιλαμβάνει, εκτός του βιβλίου του μαθητή, και βιβλίο του καθηγητή, τετράδιο ασκήσεων, βιντεοκασέτα, CD-ROM, καρτέλες, αφίσες, slides, φυλλάδια οδηγιών, διάφορα υλικά ή ό,τι άλλο κριθεί απαραίτητο ως διδακτικό ή εποπτικό υλικό.

Διδακτικά πακέτα έχουν ήδη κυκλοφορήσει στο ελληνικό σχολείο²³. Σύμφωνα προβλέπεται να πολλαπλασιαστούν, επειδή αυτά παρέχουν μια πιο συστηματική και ολοκληρωμένη διδακτική στήριξη.

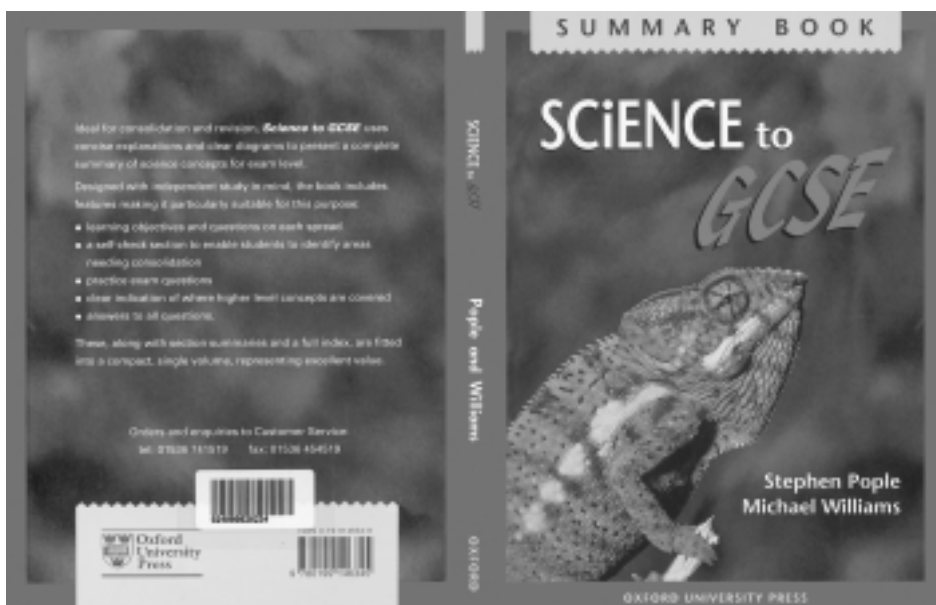
Το ύφος, η καλλιτεχνική του επιμέλεια και η αισθητική ποιότητα του πακέτου ως συνόλου προϋποθέτουν υφολογική σχέση και συνάφεια όλων των περιεχομένων υλικών του πακέτου. Αυτό σημαίνει ότι θα υπάρχουν επαναλαμβανόμενα κοινά χαρακτηριστικά στοιχεία σε όλα τα υλικά, χωρίς βέβαια μια υποχρεωτική ή απόλυτη ομοιομορφία. Η ιδιαίτερη αισθητική εικόνα κάθε ξεχωριστού υλικού καθορίζεται από την τεχνολογία του, την τεχνική λειτουργία του και τη διδακτική χρήση του. Μια βιντεοκασέτα, για παράδειγμα, εκτός από τη σκηνοθετική και αισθητική αριότητά της ως τηλεοπτική ταινία, πρέπει να έχει εξίσου καλαίσθητα το εξώφυλλο της θήκης και το φυλλάδιο οδηγιών της.

Το βιβλίο του καθηγητή ή του δασκάλου στις εκτυπώσεις ΟΕΔΒ συνήθως δεν είναι έγχρωμο, για λόγους οικονομίας. Έχει εικονογράφηση μόνο όταν αυτή είναι εντελώς απαραίτητη και από άποψη καλαισθησίας δεν είναι ιδιαίτερα φροντισμένο. Η αισθητική προχειρότητα στο βιβλίο του καθηγητή δε δικαιολογείται από τη στενή και εξειδικευμένη χρήση του σε έναν επιμορφωτικό και καθοδηγητικό ρόλο. Η αισθητική του διδάσκοντος που το χρησιμοποιεί απαιτεί σεβασμό, και επομένως το βιβλίο που προορίζεται γι' αυτόν πρέπει να είναι εξίσου φροντισμένο με το βιβλίο του μαθητή και έγχρωμο (τετραχρωμία).

Όλα τα υλικά του διδακτικού πακέτου, όταν αυτό είναι τεχνικά και οικονομικά εφικτό, είναι καλό να περιέχονται σε μια καλαίσθητη, εύχρηστη και ανθεκτική συσκευασία όπως χαρτοκιβώτιο, βαλιτσάκι, ντοσιέ ή άλλο.

ιδ) *Οι νέες τυπογραφικές και τεχνολογικές δυνατότητες.* Να αναφέρουμε απλώς εδώ ότι στη σύγχρονη τυπογραφία δίνονται πολλές δυνατότητες για πρωτοτυπίες αισθητικής φύσεως, όπως μεταλλικά μελάνια, ανάγλυφα γράμματα, διάφανα χαρτιά, πλαστικά φύλλα, μεταλιζέ χαρτιά, σελίδες που ξεδιπλώνουν ή έχουν κομμένα σχήματα (κενά) ή ανοίγουν σε τρισδιάστατα αναπτύγματα και άλλα. Όλα αυτά όμως, λόγω πολύ υψηλού κόστους, είναι απαγορευτικά για σχολικό βιβλίο, το οποίο μάλιστα διανέμεται δωρεάν.

Παράδειγμα σχολικού βιβλίου - περιγραφή και ανάλυση

Εικ. 1

Pople, S. & William, M. (1995). *Science to GCSE*. Oxford: Oxford University Press. Αγγλικό σχολικό βιβλίο Λυκείου για τις φυσικές επιστήμες, μεγάλου μεγέθους 21x29 εκ. (εικ. 1).

Το εξώφυλλο είναι έγχρωμο, με έντονα χρώματα και έντονα κοντράστ, και παρουσιάζει ως μοναδική εικόνα τη φωτογραφία ενός χαμαιλέοντα σε κοντινό πλάνο. Ο χαμαιλέοντας παραπέμπει άμεσα στη φύση, στις μεταβολές και την προσαρμοτικότητα της φύσης, στις φυσικές επιστήμες. Τα στοιχεία της σύνθεσης του εξωφύλλου είναι λίγα και ευδιάκριτα. Ο τίτλος είναι εμφανής, με μεγάλα κεφαλαία γράμματα, ενώ το γράμμα i στη λέξη SCIENCE είναι πεζό, σαν ένα «παιχνίδι». Το GCSE του τίτλου είναι γραμμένο με διαφορετικά πλάγια, «βιαστικά», «χαρούμενα» γράμματα. Ο προσδιορισμός του βιβλίου, SUMMARY BOOK, είναι μέσα σε φόντο από μια χρωματιστή ταινία έντονης αντίθεσης με το υπόλοιπο εξώφυλλο. Ο εκδότης είναι γραμμένος διακριτικά, εκτός εξωφύλλου, στην ταινία που πλαισιώνει όλη τη σύνθεση. Το εξώφυλλο είναι ισορροπημένο, με διαγώνια σύνθεση, λιτό, περιεκτικό, πρωτότυπο, με καθαρά πλακάτα χρώματα, μοντέρνο.

Η ράχη είναι έγχρωμη και δίνει την ταυτότητα του βιβλίου.

Το οπισθόφυλλο είναι έγχρωμο, με ένα σύντομο πληροφοριακό κείμενο, με το λογότυπο του εκδότη και το bar-code σε πλαίσιο ίδιο με το SUMMARY BOOK του εξωφύλλου, ως ενοποιητικό στοιχείο.

Εξώφυλλο, ράχη και οπισθόφυλλο είναι ένα ενιαίο μορφικό σύνολο. Το κύριο βάρος είναι εμφανώς στο εξώφυλλο, ενώ το οπισθόφυλλο είναι διακριτικό.

Εικ. 2

Σε δύο από τις εσωτερικές σελίδες (92, 93, εικ. 2) που επιλέχτηκαν τυχαία παρατηρούμε λιτή εικονογράφηση, με φωτογραφία και εύγλωττα απλά σχέδια, που επεξηγούν τα πειράματα τα οποία αναφέρονται στο κείμενο. Το κείμενο δεν είναι «πηγμένο», αλλά «αραιογραμμένο». Η εικονογράφηση ενσωματώνεται απολύτως λειτουργικά στο κείμενο. Διακριτική, ευανάγνωστη, δί-στηλη σελιδοποίηση, λίγο συμβατική, χωρίς ιδιαίτερη πρωτοτυπία, αλλά συστηματική και ισορροπημένη στη σύνθεση εικόνων, κειμένων και κενών.

Επίλογος

Το σχολικό βιβλίο δεν έχει μόνο διδακτικό χαρακτήρα, πρέπει να προάγει επίσης αισθητικά πρότυπα και να εξοικειώνει το μαθητή με την ποιότητα. Οι απόψεις που εκφράστηκαν εδώ εντάσσονται στο πλαίσιο του εφικτού για τα ελληνικά δεδομένα της δημόσιας και δωρεάν εκπαίδευσης αλλά η επιδίωξη μιας υψηλής αισθητικής ποιότητας δεν αφήνει μεγάλα περιθώρια για ημίμετρα και προχειρότητες που δε συνάδουν με μια εκπαιδευτική μεταρρύθμιση.

Σημειώσεις

1. Να αναφέρουμε ενδεικτικά δύο πολύ καλά, από αισθητική άποψη, βιβλία μαθητή: Μαυροφύλλης, Α. κ.ά. (1999). *Προγράμματα εφαρμογής Ηλεκτρονικών Υπολογιστών*. Τ.Ε.Ε., Τομέας Κατασκευών, Β' τάξη, 1ου κύκλου. Αθήνα: Π.Ι. Και Τσολάκης, Χ. κ.ά. (2001). *Νεοελληνική γλώσσα για το Γυμνάσιο*. Αναθεωρημένη έκδοση, τεύχη Α' και Β', Αθήνα: ΟΕΔΒ.

2. Τον Ιούνιο του 2001, στο πλαίσιο του θεσμού του "πολλαπλού βιβλίου", στάλθηκαν ως δείγματα στα Δημοτικά σχολεία τα δύο διαφορετικά βιβλία των "Φυσικών Επιστημών" της Ε' τάξης: α) Καλκάνη Γ., κ.α. (2001). *Ερευνώ και Ανακαλύπτω* ΟΕΔΒ, Αθήνα, και β) Κόκκοτα Κ., κ.α. (2001) *Φυσικές Επιστήμες*, ΟΕΔΒ, Αθήνα. Με βάση τις παραγγελίες στον ΟΕΔΒ, 87.000 δάσκαλοι (τα 2/3 περίπου) επέλεξαν το *Ερευνώ και Ανακαλύπτω*, και 41.000 (το 1/3 περίπου) επέλεξαν το άλλο. Η αριότερη, κατά γενική ομολογία, αισθητική εμφάνιση του *Ερευνώ και Ανακαλύπτω*, με τη σύγχρονη και επιμελημένη σελιδοποίηση, το πρωτότυπο εξώφυλλο του Α. Φασιανού, τα διαχωριστικά εικονίδια στα κεφαλαία, τα προσεγμένα σκίτσα, τη λειτουργικότητα και την καθαρή εκτύπωση ήταν σημαντικότερα στοιχεία στην επιλογή του από τους δασκάλους. Ο θεσμός του πολλαπλού βιβλίου, παρ' όλες τις τεχνικές δυσκολίες υλοποίησής του, προωθεί την ποιότητα και πρέπει να επεκταθεί.

3. Κατσουλίδης, Τ., (1991) Το σχέδιο του γράμματος, Καστανιώτης, Αθήνα, σελ. 98,99, στο Παπασπύρου, Σ., (1997) Η αισθητική και καλλιτεχνική εμφάνιση των Σχολικών Εγχειριδίων, Μέρος Α', Εισήγηση στο Π.Ι., Αθήνα, σελ. 34.

4. Παρεμπιπτόντως να αναφέρουμε ότι ο Οργανισμός Εκδόσεων Διδακτικών Βιβλίων (ΟΕΔΒ) αναλαμβάνει μόνο τις εκτυπώσεις των βιβλίων. Εκδότης ουσιαστικά και τυπικά είναι το Π.Ι.- ΥΠΕΠΘ. Έτσι ο ΟΕΔΒ θα έπρεπε να μετονομαστεί στο ορθότερο "Οργανισμός Εκτυπώσεων Διδακτικών Βιβλίων".

5. Σπυρέλης Ν. κ.α. (1999), Προδιαγραφές Εκπαιδευτικών Μέσων, τόμος Βα, Π.Ι., Αθήνα, σελ. 139.
6. Για παράδειγμα το βιβλίο μαθητή του Κωνσταντινίδη, Α., (1999), Σχέδιο Πολιτικού μηχανικού για τα ΤΕΕ, τομέας κατασκευών, της Βα τάξης 1ου κύκλου, εκδ. Π.Ι., Αθήνα, έχει μεγάλες διαστάσεις (37x27εκ.), οριζόντιο σχήμα και βιβλιοδεσία με σπυράλι.
7. Η βιβλιοδεσία "οριζόντιου σχήματος" δε γίνεται προς το παρόν μηχανοποιημένα αλλά "με το χέρι". Αυτό σημαίνει επιπλέον κόστος και κυρίως πολλαπλάσιο χρόνο βιβλιοδεσίας.
8. Επειδή αισθητικά άρτιο βιβλίο σημαίνει και λειτουργικά άρτιο, το βιβλίο πρέπει να έχει όλα τα απαραίτητα επιστημονικά πληροφοριακά στοιχεία στο εξώφυλλο, δηλαδή τίτλο, εκδόστη, συγγραφέα, τόπο και ημερομηνία και τα τεχνικά πληροφοριακά στοιχεία, δηλαδή ατελιέ, τυπογραφείο, τираάζ, κ.τ.λ. στον κολοφώνα, δηλαδή σε μια τελευταία λευκή, συνήθως αριστερή, σελίδα του βιβλίου.
9. Για παράδειγμα το βιβλίο του Καρυστινού Π. κ.ά.(1998), Ελεύθερο Σχέδιο Βα Ενιαιίου Λυκείου, εκδ. ΟΕΔΒ, Αθήνα, εκτυπώθηκε χωρίς ράχη.
10. Σπυρέλης Ν., ο.π., σελ. 96. Γίνεται συστηματική αναφορά στους συντελεστές της αναγνωσιμότητας.
11. Στο βιβλίο του Βελαλίδη Α. κ.α. (2001) Η Γλώσσα μου για την Πρώτη Δημοτικού, Αα Μέρος έκδοση ΟΕΔΒ, Αθήνα, το πεζό γράμμα γ "διδάσκεται" στα ελληνόπουλα να γράφεται σαν Υ (ύψιλον κεφαλαίο) εξαιτίας κακής επιλογής γραμματοσειράς.
12. Οι πιο καλοσχεδιασμένες γραμματοσειρές θεωρούνται τα «Απολλώνια» (απλά, italics, Bold). Ενδείκνυται επίσης η Times. Η Helvetica έχει πρόβλημα στα γράμματα γ,θ,ζ.
13. Σπυρέλης Ν., κ.ά., ο.π., σελ. 185
14. Barthes. R., (1977), *Image, Music, Text*, Hill and Wang, New York, σελ. 32-51
15. Ηλιάδης Ν., Συνοπτικές Προδιαγραφές Διδακτικών Βιβλίων, Εισήγηση στο Π.Ι.
16. Καψάλης Α., ο.π. σελ. 165
17. ως παράδειγμα: Καψάλης Α., ο.π. σελ. 164 αναφέρεται στην έρευνα των Reid και Beveridge, η οποία έχει αντιφατικά αποτελέσματα από εκείνα της έρευνας που αναφέρονται στο Σπυρέλης Ν., ο.π., σελ. 185
18. Καψάλης Α., ο.π. σελ. 165
19. Καψάλης Α., ο.π. σελ. 165-166
20. Σπυρέλης Ν., ο.π., σελ. 178 και για όλο το εικονογραφικό υλικό σελ. 175-187
21. Καψάλης Α., ο.π., σελ. 164
22. Ηλιάδης Ν., (2001), Συνοπτικές Προδιαγραφές Διδακτικών Βιβλίων, εισήγηση στο Π.Ι.
23. Για παράδειγμα, το διδακτικό πακέτο του μαθήματος *Εικαστικά* της Α΄ τάξης Ενιαιίου Λυκείου περιλαμβάνει βιβλίο μαθητή, βιβλίο καθηγητή, είκοσι αφίσες με έργα τέχνης και ντοσιέ οδηγιών για τον καθηγητή.

Βιβλιογραφία

- Barthes, R. (1977). *Image, music, text*. New York: Hill & Wang.
- Berger, J. (1986). *Η εικόνα και το βλέμμα*. Αθήνα: Οδυσσέας.
- Bloomer, C.M. (1990). *Principles of visual perception*. New York: Design Press.
- Britton, K.B. (ed.) (1993). *Learning from textbooks*. London: L. Erlbaum.
- Δούκας, Χ. κ.ά. (1999). *Πλαίσιο αξιολόγησης διδακτικών εγχειριδίων*. Αθήνα: Παιδαγωγικό Ινστιτούτο.
- Gandelman, C. (1991). *Reading pictures, viewing texts*. Bloomington: Indiana University Press.

- Hedge, M.N. (1996). *A singular manual of textbook preparation*. San Diego: Singular Publishing Group.
- Κατσουλίδης, Τ. (1991). *Το σχέδιο του γράμματος*. Αθήνα: Καστανιώτης.
- Καψάλης, Α. (1995). *Σχολικά εγχειρίδια*. Αθήνα: Έκφραση.
- Laspina, J.A. (1998). *The visual turn and the transformation of the text book*. London: Lawrence Erlbaum.
- Mitchell, W.J.T. (1986). *Iconology: Image, text, ideology*. Chicago: University of Chicago Press.
- Μπενέκος, Π.Α. (1981). *Το εικονογραφημένο παιδικό βιβλίο*. Αθήνα: Δίπτυχο.
- Παπασπύρου, Σ. (1997). *Η αισθητική και καλλιτεχνική εμφάνιση των σχολικών εγχειριδίων*. Εισήγηση προς το Π.Ι., Αθήνα.
- Παπασπύρου, Σ. (1991). *Τυπογραφία και εικονογραφημένο βιβλίο*. Ιωάννινα: Πανεπιστημιακές σημειώσεις.
- Seguin, R. (1989). *The elaboration of school textbooks*. Paris: UNESCO.
- Slade, C. (1997). *Encyclopedia of illustration techniques: A step-by-step visual directory of illustration techniques*.
- Solso, R.L. (1994). *Cognition and the visual arts*. Cambridge: MIT Press.
- Σπυρέλης, Ν. κ.ά. (1999). *Προδιαγραφές εκπαιδευτικών μέσων*. Τόμος II, Αθήνα: Παιδαγωγικό Ινστιτούτο.